

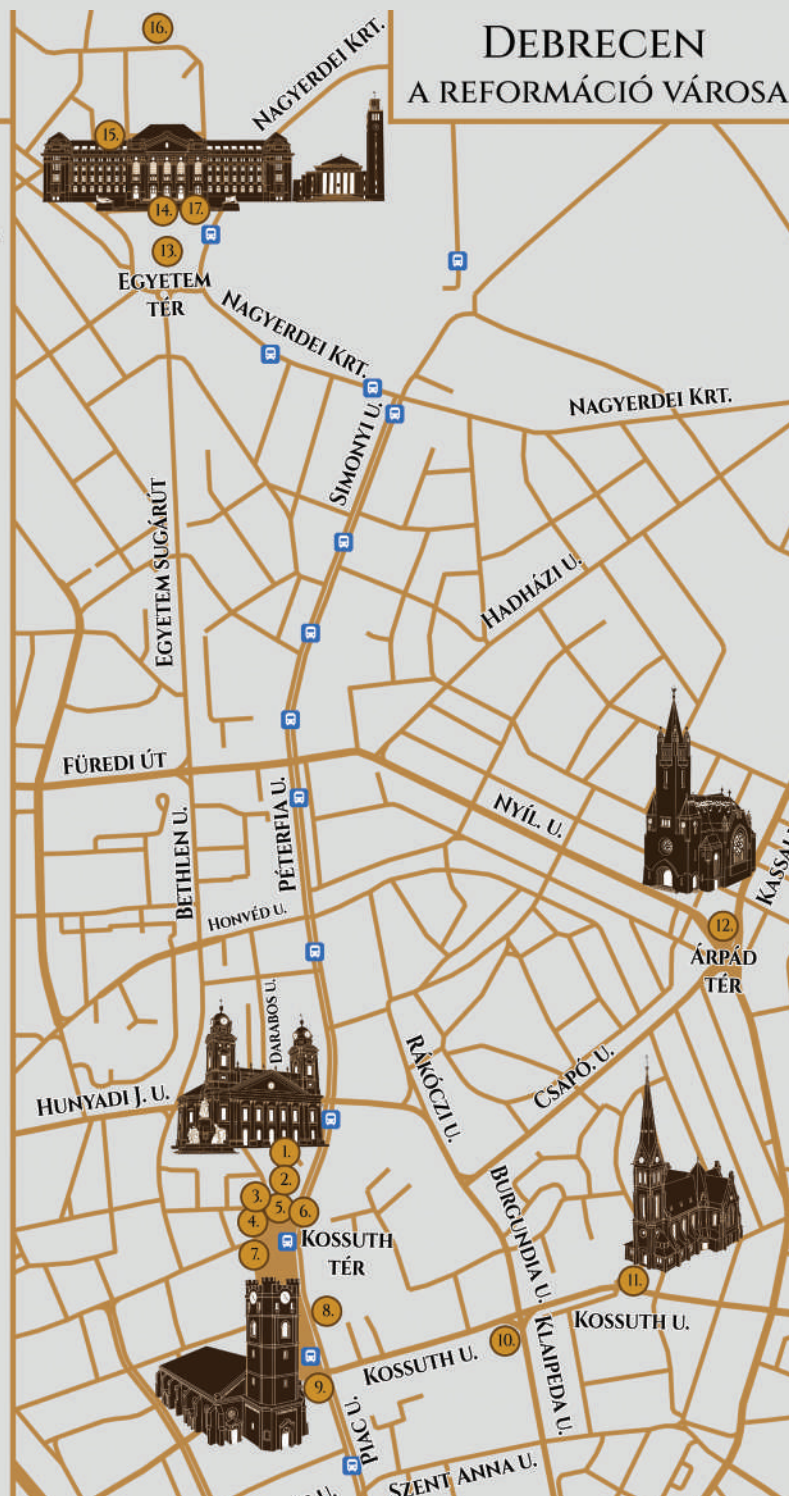
RELIGIO ET PATRIA

Szabadság-Hitvallás-Alkotás

JELMAGYARÁZAT

1. REFORMÁTUS KOLLÉGIUM MÚZEUMA
2. EMLÉKKERT
3. EGYKORI KONZISZTORIÁLIS HÁZ
4. LICIUMFA
5. EGYKORI VERESTORONY
6. REFORMÁTUS NAGYTEMPLOM
7. VÁROSCÍMER ÉS HÍD
8. RÉGI VÁROSHÁZA
9. KISTEMPLOM
10. SZABÓ MAGDA EMLÉKHÁZ
11. VERESTEMPLOM
12. ÁRPÁD - TÉRI TEMPLOM
13. PRÉDIKÁTOROK SZOBRA
14. DEBRECENI EGYETEM
15. HATVANI ISTVÁN SZOBRA
16. BOTANIKUS KERT
17. EGYETEMI TEMPLOM

Religio et patria

Szabadság – hitvallás – alkotás

A reformáció elsődlegesen Európában, majd innen tovább terjedve világszerte formálta a keresztyénség arculatát: hitvallását, kegyességét, istentiszteletét, egyházszervezetét. Az egyházi életen túl meghatározóan alakította a modern kori ember világgképét. Hatásai markánsan érvényesültek az anyanyelvhez és a nemzeti művelődéshez való viszony alakulásában, az oktatásban, a művészetben, tudományban, társadalmi és magánéleti kapcsolatok, a gazdasági és politikai közélet formálódásában. E hatások szintén erőteljesnek bizonyultak tágabb régióink, a Tisza folyó által kettészelt Alföld térségének életében. A szabadságjogok kiterjesztésében betöltött szerepe kapcsán ki kell emelnünk, hogy Európa legtöbb protestáns közösségéhez hasonlóan, a mi eleinknek is sok áldozatot kellett vállalniuk hitvallásuk, egyházi és iskolai autonómiájuk védelmében. A vallásszabadság érdekében folytatott kitartó küzdelmük a Bocskai-szabadságharc után ismételten összekapcsolódott a haza szabadságának biztosításával. E meghatározó történelmi események fontos helyszíne, többször kiindulópontja volt a Tiszántúl. A reformáció hatásai térségünkben ugyancsak gazdag művelődési életet és művészeti alkotótevékenységet bontakoztattak ki. Ezt tetten érhetjük a nyomdászat és az iskolakultúra fejlődésében, de a legkülönbözőbb művészeti ágazatok és korszakok alkotói, alkotásai tekintetében. Jelenléte figyelemfelkeltő módon érvényesült az irodalom, az ének-zene vagy éppen az iparművészet területén.

Templomaink, ezek berendezési tárgyai, istentiszteleti eszközei e gazdag, szerteágazó örökség őrzői és kitüntetett emlékezhelyei.

A Tiszántúli Református Egyházkerület által kezdeményezett Religio et patria, Szabadság – Hitvallás – Alkotás elnevezésű turisztikai programja a reformáció e szerteágazó teológiai, történelmi, kulturális, művészeti, szellemi örökségére hívja fel az érdeklődők figyelmét. Jelen kiadvány három túraútvonalat tartalmaz. „Debrecen a reformáció városa” túra, a magyar reformáció epicentrumának számító Debrecen, a „magyar Genfnek” vagy „kálvinista Rómának” is nevezett város reformációs örökségét fűzi fel egy útvonalra. A „Koronás fejedelem útján – Bocskai nyomában” túraútvonal Bocskai István, a magyar reformátusság legnagyobb uralkodójának fontosabb emlékhelyeit mutatja be, emlékeztetve ezzel a protestáns vallásszabadság kivívásában játszott meghatározó szerepére. Az „Irodalomtörténeti emlékhelyek Szatmárban” túraútvonal a magyar művelődésben fontos szerepet betöltő szatmári tájra kalauzolja el az érdeklődőket, arra a vidékre, ahonnan a reformáció, a felvilágosodás és a nemzeti romantika korában a modern kultúra nagy alkotóinak sora származott, akiknek alkotói munkáját áthatotta református hitük és neveltetésük.

Dr. Fekete Károly,

a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke

DEBRECEN A REFORMÁCIÓ VÁROSA

Debrecen a református egyházzal kialakult szoros kapcsolata miatt gyakran nevezik „magyar Genfnek” vagy „kálvinista Rómának”. A város és az egyház szoros kapcsolatát jelzi, hogy Debrecen címere apró módosulásokkal a magyar reformátusok jelképe is. Tegyük egy képzeletbeli sétát, túrát, és keressük fel a legjelentősebb református emlékhelyeket az Alföld legnépesebb városában. A várostörténeti tematikus séta célja megismerni a magyar reformáció történetének meghatározó helyszíneit, amelyek egyben Debrecen emblematikus, ikonikus épületei.

1. Református Kollégium – Debrecen, Kálvin tér 16.

Az 1538-ban alapított Református Kollégiumban kezdetől fogva elemi, közép és főiskolai szinten folyik az oktatás. Mint anyaiskola a szellemi vonzásába tartozó több száz vidéki partikulával a tehetséggondozás országos központjává vált. Élénk külföldi kapcsolatai és magas tudományos színvonala révén szellemi bölcsője lett a 20. század elején belőle kifejlődő állami egyetemnek is. A mai épület déli frontja 1803–1816 között készült Péchy Mihály tervei nyomán klasszicista stílusban, további szárnyai 1874-re épül-

tek fel Vasél Alajos tervei alapján. Ma az épületben működik a lelkész- és tanítóképzést szolgáló Hittudományi Egyetem, a 600.000 kötetes Nagykönyvtár, valamint az Iskolatörténeti és Egyházművészeti Múzeum. Hunyadi utcai épületrészében a Református Gimnázium internátusait találjuk. A Nagytemplommal együtt a Református Kollégium 2013 óta nemzeti emlékhely: 1849 első hónapjaiban ugyanis Oratóriumában (imatermében) tartotta üléseit a magyar országgyűlés, amely április 13-án Kossuth Lajos kormányzó indítványára elfogadta a Habsburg-dinasztia trónfosztását kimondó Függetlenségi Nyilatkozatot.

2. Emlékkert – Debrecen, Kálvin tér

A Nagytemplom és a Kollégium között található Emlékkert a 19. század második felében alakult ki a város első köztéri parkjaként. A Bocskai-szobor Holló Barnabás szobrászművész alkotása, melyet Debrecen városa állíttatott fel 1906-ban, a bécsi békekötés 300. évfordulója alkalmából. Bocskai István erdélyi fejedelem a vallásszabadság kiemelkedő védelmezője, a helyi Református Kollégium patrónusa és a hajdúk Debrecen környéki letelepítője volt. A Gályarabok emlékoszlopa 1895-ben került felállításra. 41 olyan protestáns lelkész nevét örökíti meg, akiket 1673-ban a pozsonyi törvényszék elé idéztek, koholt vádak alapján elítéltek, majd 1675-ben gályarabnak adtak el. Az emlékhely két évtizeddel ezelőtt sajátos szerepet kapott a protestáns–római ka-

tolikus történelmi megbékélés folyamatában azzal, hogy II. János Pál pápa debreceni látogatása során, 1991. augusztus 18-án megkoszorúzta.

3. Egykori konzisztoriális ház – ma: Püspöki Hivatal, Debrecen, Kálvin tér 17.

A konzisztórium (egyháztanács, presbitérium) 1739-ben jött létre Debrecenben, tanácskozásainak helye a mai Püspöki Hivatal épületének déli sarkán állott (Kálvin tér 17), a líciumfa közelében, földszintjén a pénztárral, első emeletén a levéltárral. A konzisztórium egyházszervezeti és egyházvédelmi kérdéseken kívül az alsó-, közép- és felsőfokú iskolai nevelés elvi és gyakorlati kérdéseivel, ezen belül a külföldi ösztöndíjakkal is foglalkozott, döntött a nyomda működéséről és kiadványairól is.

4. Líciumfa – Debrecen, Fűvészkert utca– Múzeum utca találkozása

A Nagytemplom közelében botanikai ritkaság, egy fává nőtt líciumbokor található. A legenda szerint a reformáció századában az új hitet követő Bálint pap és a katolikus Ambrosius ezen a helyen vitázott egymással. A vita hevében a katolikus fél egy vesszőt szakított le a közeli líciumbokorról, és a földbe szúrta, mondván: „Akkor lesz a ti hitetekből valami, ha ez a dudva fává nő.” Erre Bálint pap így válaszolt: „Akkor fa leszen belőle.” És a gallyacska az évszázadok folyamán fává növekedett. A lícium (lat. lycium halimifolium, népies nevén iszalag, ördögcérna vagy „semfüsemfa”) rendkívül szívós, szárazságtűrő, cserjeszerű növény, amely fává nemigen nő. Debreceni példánya legfeljebb kétszáz éves.

5. Egykori Verestorony – Debrecen, Kossuth tér

A Nagytemplom épületegyüttesének látványos és a kora újkor jeles eseményeire emlékeztető része az egykori Ve-

restorony alapzatán kialakított üvegpiramis és az alatta elhelyezett épülettörténeti kiállítás.

6. Református Nagytemplom – Debrecen, Kossuth tér

Debrecen és a magyar reformáció számos meghatározó eseményének eredeti helyszíne a régi Nagytemplom, az 1297–1311 között épült gótikus stílusú Szent András-templom volt, melynek lelkészeként működtek a város reformátorai, Kálmáncsehi Sánta Márton és Melius Juhász Péter. 1567. február 24-én a templom északkeleti fala mellé épített imateremben ülésezett a II. Helvét Hitvallást elfogadó zsinat. Egy 1564-es tűzvész után az évtizedekig romos templom egészét a város csak 1626–1628 között, Bethlen Gábor fejedelmi támogatásával tudta teljesen újjáépíteni. A régi templomépület 1802-ben ismét tűzvész martaléka lett. 1805–1824 között itt épült fel Péchy Mihály tervei szerint, klasszicista stílusban a mai Nagytemplom. Ez Magyarország legnagyobb református temploma, nemcsak Debrecen, hanem az egész magyar reformátusság legemblematisabb épülete. 2013-ban nemzeti emlékhellyé nyilvánították, mivel 1849. április 14-én Kossuth Lajos kor-

mányzó itt hirdette ki a Habsburg-ház trónfosztását kinyilvánító Függetlenségi Nyilatkozatot.

7. Városi címer és a nagyhíd – Debrecen, Kossuth tér

A Kossuth-szobortól pár méterre, a főtéri burkolatba beépítve tekinthető meg Debrecen város különlegesen látványos, üvegmozaikból összeállított címere. A város és az egyház szoros kapcsolatát jelzi, hogy Debrecen címere apró módosulásokkal a magyar reformátusok jelképe is. Sétánk következő helyszíne az Aranybika előtti sétányon a „nagyhíd” egy szerencsésen fennmaradt részlete.

8. Régi Városháza – Debrecen, Piac utca 20.

1531-től a mai Városháza helyén álló emeletes polgárházak egyesítésével alakult ki az az épületegyüttes. A városi tanács a polgári élet mellett egyházi ügyeket is felügyelt. A „Keresztyén Respublika” világi eljárósága a mértékletes életmód, a tiszta családi élet és a jó erkölcsök őreként bibliai törvényekre alapozta tiszte gyakorlását. A Régi Városházát

1839-ben bontották le. A helyén Povolny Ferenc és Ságody József tervei szerint létesült épület szintén történelmi események színhelye.

9. Református Kistemplom (Csonkatemplom) – Debrecen, Révész tér 2.

A debreceni reformátusság második istentiszteleti helyét egy 1661-es forrás említi először. A korábbi épület az 1719-es tűzvész során helyrehozhatatlan károkat szenvedett. Ekkor kezdték el építeni a mai, nagyméretű, harangtornyot is magába foglaló kőtemplomot. A hosszan elhúzódó építési folyamat végül is 1731-re záródott le. Az emlékhely történetéhez kapcsoló további esemény, hogy egy 1907. áprilisi szélvihar helyrehozhatatlan károkat okozott a toronyszakban. Többszöri sikertelen helyreállítási kísérlet után, a Schulek János műépítész által irányított 1926/27-es renováció során, a csonka tornyot bástya formájában állították helyre.

10. Szabó Magda Emlékház – Debrecen, Kossuth utca 35.

Szabó Magda szülővárosában, a mostani Debreceni Református Kollégium Dóczy Gimnáziumában (akkor Dóczy Leánynevelő Intézet) tanult, itt érettségizett 1935-ben. Ennek apropóján alapították 2017-ben a Szabó Magda Emlékházat a Dóczy Leánynevelő Intézetnek az udvarán, ahol látványos kiállítás keretében ismerkedhetnek meg a látogatók az írónő életútjával, munkásságával. Szabó Magda egész életében szoros kapcsolatban állt a református egyházzal, 1985 és 1990 között a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka és zsinati világi alelnöke volt.

11. Verestemplom (Kossuth utcai református templom) – Debrecen, Méliusz tér

A Szombathy István főbíró alapítványából 1888-ban emelt

Kossuth utcai templomépület egyedülálló a református templomok között. Petz Samu műegyetemi tanár élete legsikerültebb alkotásának tekintette a neogótikus „Veres-templomot,” melyet 1936 óta a hazai református közegben úttörő módon Haranghy Jenő festőművész, az Iparművészeti Iskola tanára seccói díszítenek. A biblikus szimbólumokat megjelenítő festmények Csikesz Sándor teológiai professzor elvi alapvetése nyomán készültek.

12. Árpád téri templom – Debrecen, Árpád tér

A régi Debrecenben a Csapó utca végén elterülő vásártér rossz hírű környéknek számított. Az egykori vásártér általános rendezésének részeként Tóásó Pál tervei alapján épült fel a neoromán stílusú református templom 1912-ben.

13. Prédikátorszobrok – Debrecen, Egyetem tér

A debreceni tudományosság szellemi gyökereire utalva az egyetem előtti tér négy sarkán egy-egy 16. és 17. századi prédikátor szobrát állították föl. Melius Juhász Péter a re-

formátus egyház alkotmányos alapjait megteremtő 1567-es debreceni zsinat vezéralakja; Huszár Gál a ma is működő nyomda alapítója; Szenci Molnár Albert egykori debreceni diák, a genfi zoltárok és Kálvin Intitutiójának fordítója; Komáromi Csipkés György a Kollégium ma ismert első törvényeinek megalkotója, bibliafordító.

14. Debreceni Egyetem – Debrecen, Egyetem tér 1.

Az 1912-ben alapított állami egyetem 1914-ben a Református Kollégium Kálvin téri épületében kezdte meg működését, majd 1932-ben költözött a mai Egyetem térre. A háromemeletes épület homlokzata a Református Kollégium klasszicista vonalait követi. Díszudvarának második emeleti mellvédjét – a szellemi folytonosságra utalva – a Kollégium és az Egyetem neves tanárainak és diákjainak emléktáblái ékesítik.

15. Hatvani István-szobor

Varga Imre szobrászművész jellegzetes alkotása az egye-

tem főépülete és a kémiai épület közelében 1971 óta örökíti meg a titokzatos kollégiumi professzor alakját. A számos területen alkotó tudós tanár előadásait hazánkban úttörő módon kémiai és fizikai kísérletekkel szemléltette.

16. Botanikus kert – Debrecen, Egyetem tér 1.

Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály egyetemi botanikus kertben álló szobra a Debreceni Református Kollégium régi belvárosi fűvészkertjének és az ott zajló úttörő növénytan oktatásnak az emlékezetét örökíti meg. Diószegi Sámuel 1789-ben szentelték református lelkésszé, Hajdúnánás és Hajdúböszörmény után Debrecenben végzett gyülekezeti lelkészi szolgálatot, 1809-ben a debreceni egyházmegye esperesévé, majd a tiszántúli egyházkerület főjegyzővé is megválasztották. Amellett, hogy nyomtatásban kiadott íghirdetéseivel az egyházi irodalom aktív szerzője volt, a magyar nyelvű növénytan irodalomnak is úttörője lett.

17. Egyetemi templom – Debrecen, Egyetem tér 2.

Az egyetem szomszédságában áll a Borsos József tervei alapján épült Egyetemi templom, melyet a Kollégium négy-százados évfordulója alkalmával, 1938–39-ben kezdték el építeni, majd 1942-ben fejeztek be. A templom belsejét eredetileg Haranghy Jenő virágdíszes, kazettás mennyezete díszítette és 35 ólombetétes üvegablak, amely bibliai témákat ábrázolt – egyes források szerint csak virágmintákat. A kazettás mennyezet megmaradt. A 1970-es években államosították, és folyóíráttár, valamint zeneműtár működött benne. Az egyetemi templomot 2001-ben visszakapta a Tiszántúli Református Egyházkerület. Az első istentiszteletet 2007-ben tartották meg.

A „KORONÁS FEJEDELEM” ÚTJÁN – BOCSKAI NYOMÁBAN

Bocskai István erdélyi és magyarországi fejedelem a magyar reformátusság legnagyobb uralkodója volt. Bocskai emlékezetét és a vallásszabadság kivívásában játszott szerepét külföldön is számon tartják. Alakja – egyetlen magyarként – a reformáció genfi emlékművén is feltűnik. Ahogy jelmondata is, miszerint „Hitünknek, lelkiismeretünknek, és régi törvényeinknek a szabadságát minden aranynál feljebb becsüljük”. Bocskai nemcsak vallotta, de cselekedte is a fentieket. Örökségtúránk a Bocskai-korona nemes és hiteles másolatát bemutató hajdúszoboszlói Bocskai Múzeum Fejedelmi Kincstárában kezdődik. Innen a református templomerőd maradványához vezet, melyet még a Bocskai által letelepített hajdúk is használtak. Érdemes felkeresni a berekböszörményi templomot, ami nemcsak régiségével hívja fel magára a figyelmet, de a Bocskaira való emlékezésével is. Következő állomásunk a nagykereki Bocskai-várkastély, melyhez a Bocskai-szabadságharc első hadi eseményei kapcsolódnak. A szomszédos Kismarját pedig nem másnak, mint „igen kedves szülőföldjének” tekintette a vezérlő fejedelem, hisz innen származtak ősei, akiket itt is temettek el. Tovább haladva Létavértesen keresztül vezet utunk, ahol érdemes felkeresni a térség legnagyobb muzeális gyűjteményét, a vértesi reformátusok által működtetett Rozsnyai Gyűjteményt és református templomot. Innen Álmosdra érdemes átmennünk, ahol Bocskai híres csatájának emlékműve mellett a szintén református Kölcsey emlékházát is megtekinthetjük. Álmosdról a legkisebb hajdúváros, Vámospércs felkeresését ajánljuk, ahol a Hajdú Látogatóközpont mutatja be a Bocskai által letelepített hajdúk történetét. Túránk Hajdúböszörményben, a Hajdúkerület egykori székházában működő Hajdúsági Múzeumban és református templomban fejeződik be.

1. Bocskai Múzeum, Hajdúszoboszló

Túránk egyik legfontosabb állomása a Bocskairól elnevezett múzeum, melynek Fejedelmi Kincstárában tekinthető meg a Bocskai-korona nemes és hiteles másolata. A közel 500 drágakövel díszített aranyozott korona Bocskai nagyságát hivatott kifejezni. Korábban a történetírás úgy gondolta, hogy a koronát Bocskai csak ajándékként fogadta el a töröktől, de ma már tudjuk, hogy királyi méltóságjelvényként kérte és kapta meg. Azonban amikor a császár ellen folytatott szabadságharcát megnyerte és egyben a tizenöt éves háború lezárása is lehetővé vált, le tudott mondani a hatalomról. A korona másolata 2021-től a Bocskai Múzeum állandó kiállításában is megtekinthető, a Bocskai-jogar és -zászló másolatával és Bocskai élethű viaszszobrával együtt. A Bocskai-emlékek mellett a város – és benne a református közösség – történetét is bemutatja a múzeum.

2. Hajdúszoboszlói református templom

Hajdúszoboszló egyik legnagyobb műemléki értéke a XVI. század első felében épült templomerőd maradványa. Ma már csak két faltöredék és egy bástya áll az egykor jelentős erődítményből, amely a mai református templom körül húzódott, s egy téglalap alaprajzú, lőréses, erődifalás, négy kerek bástyás építmény volt. A megmaradt bástyában lévő kiállítás a templomerőd történetét ismerteti. Maga a református templom is középkori eredetű, amely részben ráépülhetett egy korábbi, legkésőbb a XV. században épült gótikus templomra. A mai templomhagyó a XVIII. század elején épülhetett a toronyhoz, amely a XIX. században nyerte el mai, romantikus architektúrájú homlokzatát.

3. Berekböszörményi református templom

Az egykori Bihar vármegye a török korban három állam határvidékén húzódott, s állandó katonai fenyegetés sújtotta. Nem véletlen tehát, hogy Berekböszörmény lakosai Bocskai mellé állhattak a szabadságharc során. Ezt követően kaphatott kiváltságokat a település. A berekböszörményi református templomot hosszú ideig barokk eredetűnek vélték, de az 1973-as felújítás során a déli falban előkerültek a keskeny, félköríves záródású, rézsús bélletű ablakok. A templom 1997-ben elvégzett felújítása során feltárták a középkori szentélyt, mely ma kőtárként látogatható. A restaurált, gótikus kőkeretezésű, bélletes, levéldíszes bejárati kapu XIII. századi eredetű. A templom mellett feltárt kora Árpád-kori körtemplom maradványai a XI. századból valók. A torony 1784-ben épült, a korábbi fa harangláb helyett. Klasszicista berendezése az 1820-as évekből való.

4. Bocskai várkastély, Nagykereki

Nagykereki várkastélya a 15. század első felében épülhetett. Bocskai István 1583-ban (26 évesen) lett Kereki és a kastély birtokosa. Ekkor jelentős átépítés kezdődött: megerősítették falait és korszerűsítették védelmi rendszerét, amely a török térnyerése, fenyegetése miatt vált szükségessé. A vár központi része a ma is álló, négyszögletű földszintes kastély volt, amely egy kis udvart zár körbe, s melynek mindegyik sarkán egy-egy vastos, magas, kerek bástyatorony állt. Ebből ma már csak egy van meg. A kastélyt várfal vette körül. Ez volt Bocskai egyik legjelentősebb erőssége. Ide kapcsolódnak a Bocskai-szabadságharc első hadi eseményei is. A 18. századi barokk átépítés után már csak úri lakként szolgált. Mai formáját a 19. század második felében nyerte el. Az 1960-as évekbeli helyreállítást követően műemlék és muzeális kiállítóhely lett.

5. Kismarjai református templom

Bocskai István nemesi előneve a Kismarjai volt (Stephanus Bochkay de Kis Maria). Nem véletlenül, hisz e település lett a központja annak a birtoknak, amit még Bocskai egyik őse szerzett meg, s amely Bocskai apja idején már mintegy 10 faluból állt. A Bocskai-családnak itt – feltehetően a falu északkeleti részén lévő Várdombon – épült fel az a kúriája, melyben Bocskai István a gyermekkorát töltötte. S itt, a mai református templom Árpád-kori elődjének a kriptájában temették el a család tagjait is (maga Bocskai nem Kismarján, hanem az erdélyi fejedelmek hagyományos temetkezőhelyén, Gyulafehérváron nyugszik). E kriptát a templom 2004. évi felújításakor feltárták és kegyelettel helyreállították. Bocskai a Kismarja számára 1606. szeptember 22-én, Kassán kiadott kiváltságlevelében „igen kedves szülőföldjének” nevezte a települést, melyet mezővárosi jogokkal ruházott fel.

6. Létavértesi református templom

A ma is álló református templom alapkövét 1815-ben tették le. A templom, a gyülekezet egyházművészeti szempontból értékes szertartási tárgyakat őriz. Egyik egy ezüsből készült, úrasztali talpas pohár, melynek mestere vélhetően az 1600-as évek közepén Debrecenben tevékenykedő ötvös lehetett, valamint egy 1743-ban készült kenyérosztó tál. Egyik különleges látnivaló a bejárattal szemközti karzat alatt látható, az egykori toronyóra szerkezete, és a Kiszely István nagyváradi, majd debreceni mester által készített 8 regiszteres, csúszkaládás orgonának a sípjai. A templom gazdag textilgyűjteménnyel rendelkezik.

7. Rozsnyai Gyűjtemény, Létavértes

A Vértesi Református Egyházközség a térség legnagyobb muzeális intézményét, a Rozsnyai István Muzeális Gyűjteményt működteti. Itt nemzeti kultúránk egy fontos rétege, a népművészet, azon belül is a népi kerámiaművészet ismerhető meg. A történeti tájakon és korokon átívelő tárlat a Kárpát-medence közel 120 településéről származó mintegy 1000 kerámiát mutat be a habánok XVII. századi fehéredényeitől, az erdélyi szászok XVIII. századi kerámiáin keresztül, a magyar fazekasság XIX. századi felvirágzásának gyönyörű gyűjteményi egységéig.

8. Bocskai álmosdi csatájának emlékműve, Álmosd

A magyar–román határ létavértesi átkelője és Álmosd között található Bocskai első győztes csatájának az emlékműve. A hajdúk ugyanis 1604. október 15-én a közelben, az Álmosd és Diószeg közötti síkon ütköztek meg Pezzen császári ezredes hadtestével. Ezzel kezdetét vette Bocskai szabadságharca. A csata előtt jelentős hajdú haderő állt át Bocskai oldalára, és a csata során megsemmisítette a Nagykereki várához igyekvő császári hadtestet és annak

ostromeszközeit. Bár a német gyalogság – szekérvárat építve – rövid ideig sikerrel védekezett, de egy berobbant puskaporos hordó szétvetette állásukat. A robbanást, mint a csata központi eseményét hivatott szemléltetni az emlékmű elemeinek szétszórt jellege. Az 1996-ban felavatott emlékmű alkotója, Gyórfi Lajos szobrászművész.

9. Kölcsey Ferenc Emlékház és álmosdi kiállítóhelyek, Álmosd

A Bocskai-szabadságharc első csatája mellett Álmosd legfőbb nevezetessége, hogy itt található nemzeti himnuszunk írójának, Kölcsey Ferencnek az egyetlen fennmaradt lakóháza (Kölcsey u. 11.). Kölcsey a gyermek- és ifjúkorának egy részét töltötte ebben a kúriában, ahová haza-hazajött alma materéből, a Debreceni Református Kollégiumból. A XVIII. század végén épült nemesi kúria 1968 óta a Kölcsey Ferenc Emlékháznak ad otthont. Az emlékház a központja annak a négy épületben működő muzeális intézménynek, melyet az álmosdi önkormányzat működtet. A másik három kiállítóhelyen néprajzi, helytörténeti és művészeti kiállítások láthatók.

10. Hajdú Látogatóközpont, Vámospércs

2021-ben nyitotta meg kapuit a legkisebb hajdúváros történeti látogatóközpontja, amely a hajdú múltjának állít emléket. A Hajdú Látogatóközpont (Móricz Zsigmond u. 1.) öt teremben mutatja be a hajdúk jellegzetes világát.

11. Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény

Böszörmény csak Bocskai halála után, 1609-ben lett hajdúváros, amikor Kállóból ide települtek át a hajdúk, akik tehát, bár nem elsőként érkeztek a későbbi Hajdúkerület területére, mégis annak székhelyévé tették városukat. A Hajdúkerület egy sajátos autonóm közigazgatási egység volt, amely törvényhatóságként a XVIII. század végén vált ki Szabolcs vármegyéből. Ezt megelőzően a vármegyén belüli úgynevezett „öreg hajdúvárosok” (vagyis Böszörmény, Szoboszló Nánás, Hadház, Dorog és Vámospércs, majd ké-

sőbb Polgár) laza szövetséget alkottak azzal a céllal, hogy kiváltságaikat közösen megvédjék. A hajdúkerület sajátos autonómiája az 1876-os megyerendezés során szűnt meg, amikor a kerület beolvadt – a helyébe lépő – Hajdú vármegyébe. A közigazgatási változások ellenére a hajdú identitás fennmaradt, s fontos elemei láthatók a Hajdúsági Múzeum gazdag régészeti, történeti és néprajzi kiállításában.

12. Bocskai téri református templom, Hajdúböszörmény

Hajdúböszörmény Bocskai téri református templomának mai képe a romantikus építészet stílusjegyeit mutatja, pedig építéstörténete a XIII. századig nyúlik vissza és a település első temploma volt. A 2009-ben elvégzett felújítás során az épületkutatók 7 építési periódus nyomait találták meg a falakon.

IRODALOMTÖRTÉNETI EMLÉKHELYEK SZATMÁRBAN

A történelmi vármegye területén sem nyomda, sem egyetem nem működött évszázadokon át, mégis több ízben ez a térség vált a magyar művelődés motorjává. Itt volt birtokos valaha számos főnemesi (Perényiek, Lónyayak, az ecsedi Báthoriak, Bethlenek és Rákócziak) és kisnemesi család (Melith, Károlyi, Vay, Ibrányi, rozsályi Kún), és az ő udvari életüknek és mecénatúrájuknak köszönhetően ez a régió a 15. századtól ontotta magából a tehetségeket. Innen származik Sylvester János, az első magyarországi nyomdában és magyar nyelven nyomtatott könyv szerzője, hasonlóan az első magyar nyelvű biblia szerkesztőjéhez, Károlyi Gáspárhoz és az ő főnemesi pártfogóihoz. Amint a reformáció idején, úgy a felvilágosodás és a nemzeti romantika korában Szatmárból sugárzott ki a modern kultúra nagy alkotóinak sora: különösen is a Felső-Tisza-vidék bővelkedik irodalomtörténeti emlékhelyekben (Bessenyei György – Tiszabercel, Kölcsey Ferenc – Szatmárcseke, Petőfi Sándor – Nagyar, Krúdy Gyula – Nyíregyháza, Ady Endre – Érmindszent, Kaffka Margit – Nagykároly). A túra során érintjük Tiszacsécsét, Móricz Zsigmond szülőhelyét: az itt található emlékházban megismerkedhetünk az író gyermekkorának világával és az életművében kulcsszerepet játszó szatmári táj és emberek szerepével. Az emlékház közelében áll a világörökségi várományos listán szereplő református templom. Szatmárcsekén nyomába eredhetünk a csónakfejű temető rejtélyének és fejet hajthatunk Kölcsey Ferenc mauzóleumánál. Nagyarban elidőzhetünk Petőfi fája előtt és megcsodálhatjuk az újra a régi fényében pompázó Luby-család kastélyát.

1. Szatmárcsekei csónakfejfas temető

A szatmárcsekei református temető fejfakultúrájának eredetét a néprajztudomány egyértelműleg még a mai napig sem tisztázta. Erre vonatkozóan többfajta magyarázat létezik. Csónak alakúnak és ember alakúnak is mondják a csekei fejfákat, sőt a két formát ötvözve, csónakban fekvő emberalak szimbolikájáról is beszélnek. Más elméletek szerint azért temetkeztek így, mert a falut körülvevő vizek áradásakor a halottakat csak csónakban vihették a temetőbe, azonban errefelé ladikkal jártak, és a bárkás, félbárkás és deszkás temetés volt a hagyományos. A szatmárcsekei csónakfejfas temetőben található Kölcsey, a környezetétől elütő, neoklasszicista mauzóleuma. A költőt annak idején egy egyszerűbb családi kriptába helyezték, és sírja már akkor kultuszhelyé vált. Petőfi meglátogatta, a Luby-család emlékoszlopot állíttatott a sírja fölé. A Kölcsey Társaság a költő halálának 100. évfordulóján (1938) exhumáltatta földi maradványait, és Gerendai Antallal fehér márványból készült síremléket készíttetett, ennek kriptájában helyezte azokat örök nyugalomra.

2. Kölcsey Emlékszoba, Szatmárcseke

Szatmárcseke és Kölcsey Ferenc neve szorosán összeforrt. Már elismert jogászként álmosdi birtokáról ide vonult vissza, s 1815–1838 közt itt élt. Ebben a faluban írta Wesselényi védőbeszédét és itt fejezte be nemzeti imádságunkat, a *Himnuszt* 1823. január 22-én. A Kölcsey-kúria helye történelmi emlékhely: a jelenlegi épület helyt ad a község Művelődési Házának és könyvtárának, és egyben emléket állít a költő életének a 19. századi hangulatú emlékszobával. A parkban található egy romantikus, csonka emlékoszlop (1854), melyet a Luby-család patronált és a költő ülőalakos bronzszobra (1973), melyet Marton László alkotott.

3. Szatmárcsekei református templom

A településnek a 15. században már létezett egyhajós, gótikus téglatemploma. 1865-ben égett le a régi templom, 1869-ben készült el a mai is álló, de a tornyot csak 1920-ra tudták befejezni. Kölcsey Ferenc, aki itt lévő kúriájában írta meg a magyarság himnuszává lett költeményét, maga is része volt a gyülekezet életének. Ennek emlékét őrzi a templomtérben elhelyezett családi címer és a költő arcképe.

4. Móricz Zsigmond Emlékház, Tiszacsécse

Bár Móricz Zsigmond a szegény emberek életének megfestésével nyert teret az irodalomban, ez az írói vénájából, semmint csupán az életkörülményeiből fakadt. Móriczéknek Csécsén ez a harmadik házuk volt, amit az édesapa saját kezével épített, ami egyben egy tipikus Felső-Tisza-vidéki, három helyiséges, szegény paraszti lakóház. Népi műemlék, ritkaság, a berendezése is ezt a letűnt világot mutatja, s

ezt visszhangozza a sövénykerítés és az udvar közepén álló, Móríczot ábrázoló egész alakos bronzszobor (Varga Imre alkotása, 1979).

5. Tiszacsécei református templom

„Szatmár a reformációnak ősfészke volt”, s erre a gyülekezetre és templomra is igaz ez az egyháztörténeti állítás. Látványosan romantika korabeli átlagos kis templom (épült: 1822–25), de a kutatások azt mutatják, hogy a 17. század végétől favázás templom állt itt (hasonlóan a tákosi templomhoz), a gyülekezetről is már 1673-tól vannak adatok. Méltó tehát a világörökségi várományos hely titulusra ez a szép templom, ahol annak idején Mórícz is hallgatta az igét.

6. Petőfi-fa és Nagyari Galéria

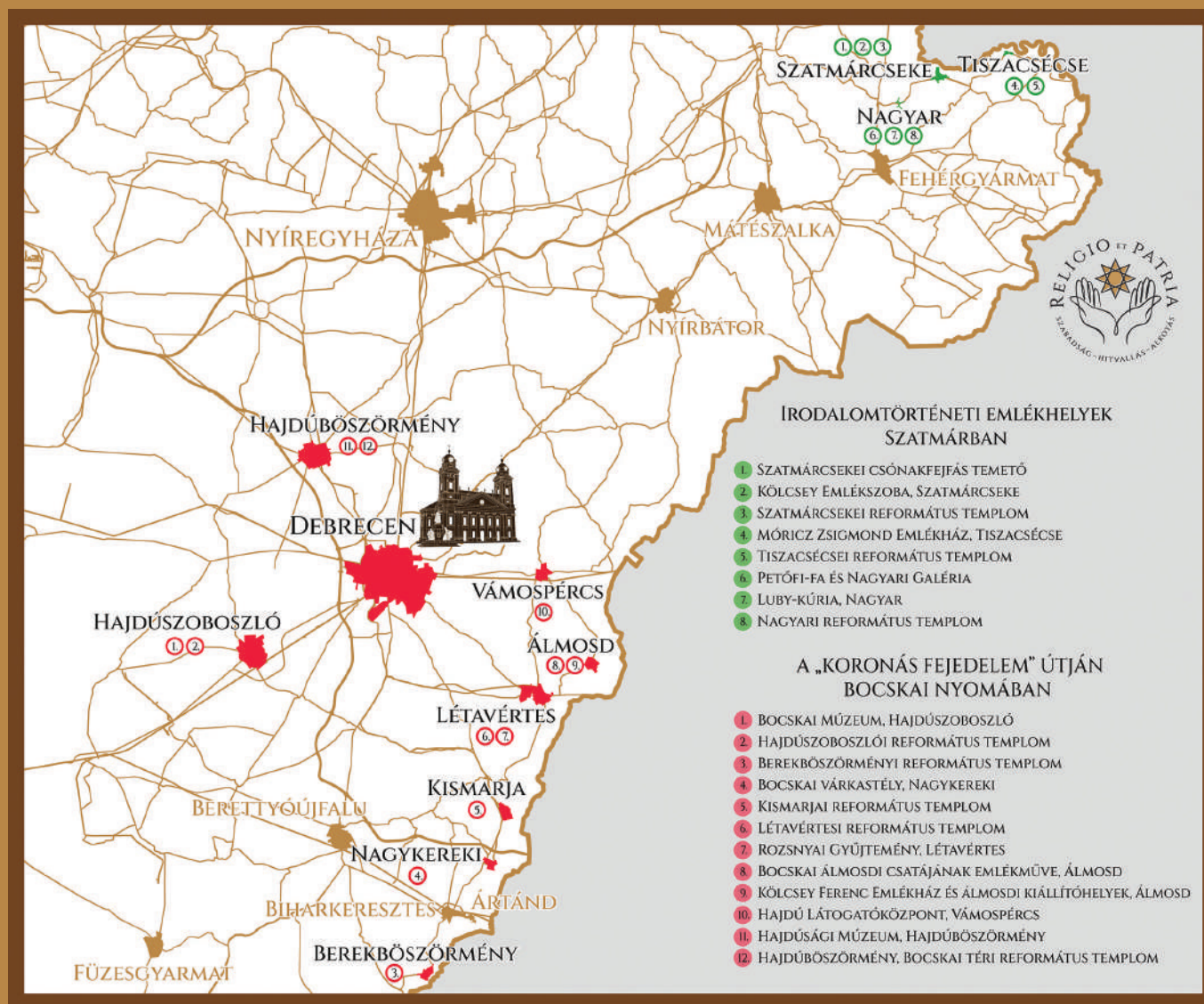
Nagyar újabb irodalomtörténeti momentumokkal szolgál az utazók számára, ugyanis a település határában álló Petőfi-fa alatt írta Petőfi Sándor Tisza című versét. Bár a költő a verset 1847 februárjában Pesten keltezte, nem kétséges, hogy a tájélményt Nagyarban szerezte. Petőfi már régen szeretett volna elzarándokolni az 1838-ban elhunyt Kölcsey Ferenc sírjához, amelyre 1846 augusztusában került sor. A költő Luby Zsigmond révén került Nagyarba, ahol hosszabb időt töltött el. Petőfi nagyari emlékét a Nagyari Galéria emlékkiállítás, valamint a község szélén álló Petőfi-fa őrzi.

7. Luby-kúria, Nagyar

A Nagyar központjában álló Luby-kúria a szatmári Petőfi-kultusz szempontjából felbecsülhetetlen értéket képvisel, ugyanis Petőfi Sándor ebben az épületben szállt meg. A késő klasszicista stílus jegyeit magán viselő emeletes kastélyt a nemesi családból származó Luby Géza országgyűlési képviselő építtette 1877–79-ben.

8. Nagyari református templom

A 15. század elejétől állhatott a mai református templom helyén egy plébániatemplom. A középkori templom sekrestyéjét 1642-ben bontották le, s innentől nyugati irányban többször bővítették, alakították, míg a 19. század elején ezt a klasszicizáló, copf formát el nem érte. A templom keleti fele még a középkorba, a nyugati fele már az újkorba mutat. A szentély északi falán középkori freskók kerültek elő 1992-ben, melyek két sávban rendezve 10 jelenetből álló passióciklust ábrázolnak.

Kiadó: Tiszántúli Református Egyházkerület

Felelős kiadó: Dr. Fekete Károly püspök

Írta: Baráth Béla Levente - Bihari-Horváth László – Csorba Dávid – Virányi Zsolt • Szerkesztette: Deák Attila

Fotók: Csutkai Csaba • Térképek: Gere Dániel • Nyelvi lektorálás: Szatmári Andrea

Debrecen, 2023.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Regionális
Fejlesztési Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE